

Секторальні та територіальні відмінності в розвитку соціальної інфраструктури Харківської області

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків
e-mail:kobilin3@rambler.ru

Анотація. Стаття присвячена аналізу секторальних та територіальних відмінностей в розвитку соціальної інфраструктури Харківської області. Охарактеризовано поняття «соціальна інфраструктура» та визначено основні сектори соціальної інфраструктури. За 32 показниками та 8 секторам розраховано середні індекси розвитку кожного сектору, соціальної інфраструктури в цілому та визначено райони, які мають відносно сталі рейтинги по різних секторах, найбільші, середні та найнижчі рейтинги розвитку соціальної інфраструктури..

Ключові слова: соціальна інфраструктура, лінійне шкалювання, рейтинг, пасажирський транспорт, освіта, культура, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, житлово-комунальне господарство, ресторанне господарство, торгівля.

Вступ

Суспільно-географічні дослідження розвитку соціальної інфраструктури є актуальними і своєчасними, оскільки трансформаційні процеси в господарстві України спричиняють підвищення ролі його соціальної складової. Важливу роль в цьому відіграє соціальна інфраструктура, оскільки вона забезпечує умови функціонування суспільного виробництва та життєдіяльності суспільства, формування фізичного та інтелектуального розвитку людини, створює оптимальні житлово-комунальні та побутові умови життя населення, сприяє довголіттю та підтриманню здоров'я, раціональному використанню вільного часу, створює умови для відпочинку та підвищенню культурного рівня населення; гарантує соціальну захищеність всіх груп населення, в тому числі молоді, пенсіонерів, інвалідів; задовольняє потреби в товарах чи послугах при підвищенні рівня платоспроможності населення. Таким чином, соціальна інфраструктура забезпечує оптимізацію суспільного розвитку, всебічного розвитку особистості, удосконалення способу життя суспільства.

Об'єктивно існують регіональні відмінності соціального розвитку як в межах держави, так і на рівні регіону, в тому числі у Харківській області. Харківська область є регіоном з високим рівнем соціально-економічного розвитку, проте є певні територіальні диспропорції в розвитку соціальної інфраструктури. Отже, існує необхідність в суспільно-географічних дослідженнях розвитку соціальної інфраструктури на регіональному рівні для забезпечення її комплексно-пропорційного розвитку та оптимізації територіальної організації.

Проблеми суспільно-географічних аспектів розвитку соціальної інфраструктури, сфери обслуговування населення у розрізі окремих регіонів України розглядаються в роботах: М.А. Барановського [1] (Чернігівська область), С.М. Жовнір [3] (Вінницька область), І.В. Запотоцької [4] (Черкаська область), Корнус О.Г. [7] (Сумська область), Росії – Д.В. Трошева [13] (Пермська область), Чернишева К.А. [16] (Кіровська область), Сульженко В.В. [9] (Читинська область), Цуциєвої З.Б. [15] (Республіка Північна Осетія), Калашникова Л.Г. [6] (Самарська область), Зеленюк Ю.М. [5] (Іркутська область). Ряд вчених, зокрема А.П. Голіков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба [2] досліджували соціальну інфраструктуру Харківської області, однак у їх роботах показана загальна характеристика соціальної інфраструктури регіону і практично відсутній аналіз в розрізі адміністративно-територіальних одиниць регіону та по секторам. Тому метою даної роботи є аналіз секторальних та територіальних особливостей розвитку соціальної інфраструктури.

Матеріали і методи

Перш ніж розглянути дані та методики, які використовувалися при проведенні дослідження, варто зазначити, що «соціальна інфраструктура – це складна, мозаїчна, ієрархічна система, що включає галузі різного ступеню розвитку та функціонального призначення, загальною метою яких є задоволення потреб населення в різних видах послуг. [8, с.5]. До соціальної інфраструктури належать: пасажирський транспорт, освіта, культура, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, житлово-комунальне господарство, ресторанне господарство, торгівля та інші сфери.

Для того, щоб оцінити рівень розвитку соціальної інфраструктури Харківської області, нами було відібрано 32 показника за 8 сферами, вказаними вище, а саме: в секторі автомобільного пасажирського транспорту: обсяг перевезення пасажирів автомобільним транспортом, осіб на 1 особу;

пасажирооборот автомобільного транспорту, млн. пас. км на особу; щільність автомобільних доріг, км на кв.км; в секторі освіти – чисельність дошкільних навчальних закладів, одиниць на 1000 населення, кількість учнів в дошкільних навчальних закладах, осіб на 1000 населення, кількість загальноосвітніх навчальних закладів, одиниць на 1000 населення, чисельність учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, осіб на 1000 населення, кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, одиниць на 10000 населення, чисельність студентів в них, осіб на 10000 населення; в охороні здоров'я – кількість лікарень, одиниць на 10000 населення, число ліжок в них, одиниць на 1000 населення, кількість амбулаторно-поліклінічних закладів, одиниць на 10000 населення, кількість відвідувань за зміну, осіб на 1000 населення, чисельність лікарів, осіб на 1000 населення, чисельність молодших спеціалістів з медичною освітою, осіб на 1000 населення; в сфері соціального захисту населення – кількість пенсіонерів на душу населення, кількість інвалідів на 1000 населення, число незайнятих осіб на 1000 населення, в секторі культури – кількість бібліотек на 1000 населення, чисельність закладів клубного типу на 1000 населення, число демонстраторів фільмів на 10000 населення, кількість музеїв на 10000 населення; в сфері роздрібної торгівлі – кількість об'єктів роздрібної торгівлі на 1000 населення, обсяг роздрібного товарообороту торгової мережі на душу населення, кількість ринків на 10000 населення; в сфері житлово-комунального господарства – площа житлового фонду на душу населення, обсяг житлової площі, введеної в експлуатацію на 1000 населення, площа житлового фонду, обладнаного газом на душу населення, площа житлового фонду, обладнаного водопроводом на душу населення; в сфері ресторанного господарства – чисельність об'єктів роздрібної торгівлі на 1000 населення, обсяг роздрібного товарообороту ресторанного господарства на душу населення, кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства на 1000 населення.

«Негативні» показники (кількість інвалідів, число незайнятих осіб) було пронормовано методом лінійного шкалювання за формулою:

$$I_j = 1 - \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (1)$$

де I_j – індекс j індикатора (індекс має амплітуду від 0 до 1); $X_{i,j}$ – поточне значення j індикатора; $X_{\max,j}$ – найбільше значення j індикатора у ряду спостереження; $X_{\min,j}$ – найнижче значення j індикатора у ряду спостереження.

а для позитивних показників (усієї решти показників):

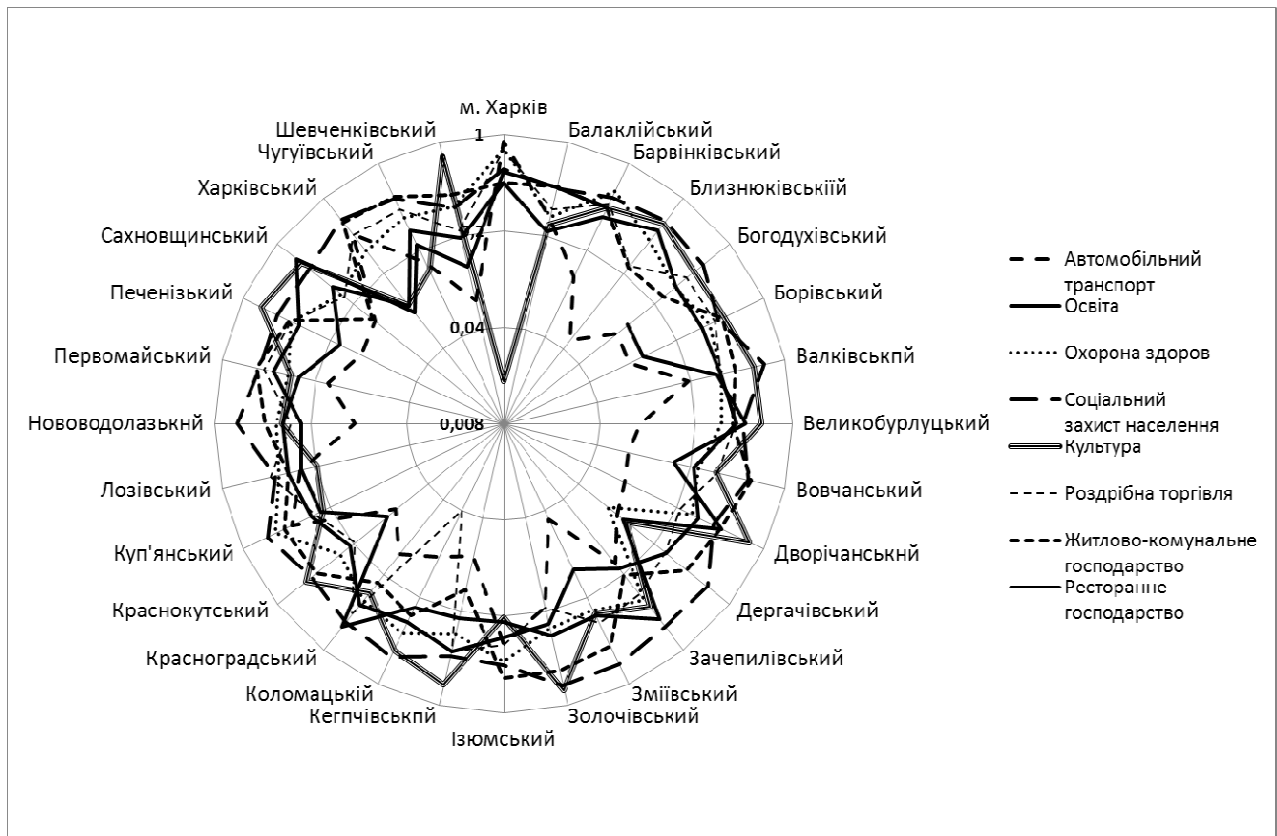
$$I_j = \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (2)$$

За кожним сектором було розраховано середній індекс по кожному району області, який було графічно показано на пелюстковій діаграмі. Для більшої наочності було застосовано логарифмічну шкалу (рис.1). Наступним кроком було визначення середнього індексу розвитку соціальної інфраструктури по кожному району області шляхом розрахунку середнього значення по кожному індексу за сектором. Результати проведеного розрахунку було нанесено на картосхему (рис.2). Значення середнього індексу розвитку соціальної інфраструктури було проранжовано, для аналізу було відібрано 3 райони, які мають найвищі рейтинги, 2 райони, що характеризуються середнім положенням та 3 райони, що мають найнижчі рейтинги. Також визначалися регіони, що мають амплітуду рейтингів по кожному сектору мінімальному (до 5 одиниць).

Результати і обговорення

З пелюсткової діаграми на рис. 1 видно, що існують розбіжності у значеннях індексів по різних секторах, що говорить строкатість розвитку соціальної інфраструктури по Харківській області. Проте нами були виявлені райони, які характеризуються відносною секторальною рівністю у розвитку соціальної інфраструктури. До цієї групи було віднесено м. Харків (рейтинги коливалися від 1 до 3 за п'яти секторами), Борівський район (9-12 місяця за п'яти секторами), Краснокутський район (21-26 місця за п'яти секторами), Нововодолазький (16-19 місця за п'яти секторами), Шевченківський (22-28 місця за п'яти секторами). Таким чином, ці райони характеризується більш менш рівними тенденціями розвитку соціальною інфраструктури. Розраховані та проранжовані середні індекси розвитку соціальної інфраструктури дозволи визначити райони з найкращим, середнім і найгіршим розвитком соціальної інфраструктури. Так, 1 місце за рівнем розвитку соціальної інфраструктури посідає м. Харків. Цьому сприяли: високе місце з розвитку автомобільного пасажирського транспорту (1 місце), системи освіти (2 місце), охорони здоров'я (1 місце), роздрібної торгівлі (1 місце), ресторанного господарства (3 місце) завдяки тому, що Харків є обласним центром, характеризується значним рівнем соціально-економічного розвитку, тут зосереджені вищі навчальні заклади, спеціалізовані медичні установи (особливо клініки інститутів Національної академії медичних наук України), ринок

«Барабашово», інші ринки, які обслуговують населення як усього регіону, так і за його межами, значна чисельність населення міста (1451028 осіб за 2012 р.) [14] призводить до великого попиту в існуванні закладів ресторанного господарства. Проте за рівнем розвитку соціального захисту населення місто посідає 12 місце (за рахунок низької частки пенсіонерів у місті), сфери культури – 28 місце (такий рейтинг має місце, оскільки для аналізу були взяті показники за чисельністю бібліотек, клубних закладів, демонстраторів фільмів, які розвинуті в сільській місцевості, у той час як у великому місті їх роль у задоволенні культурних потреб населення уходить на задній план за рахунок існування інших форм культурного збагачення (інтернет, нічні клуби тощо), житлово-комунального господарства – 12 місце.

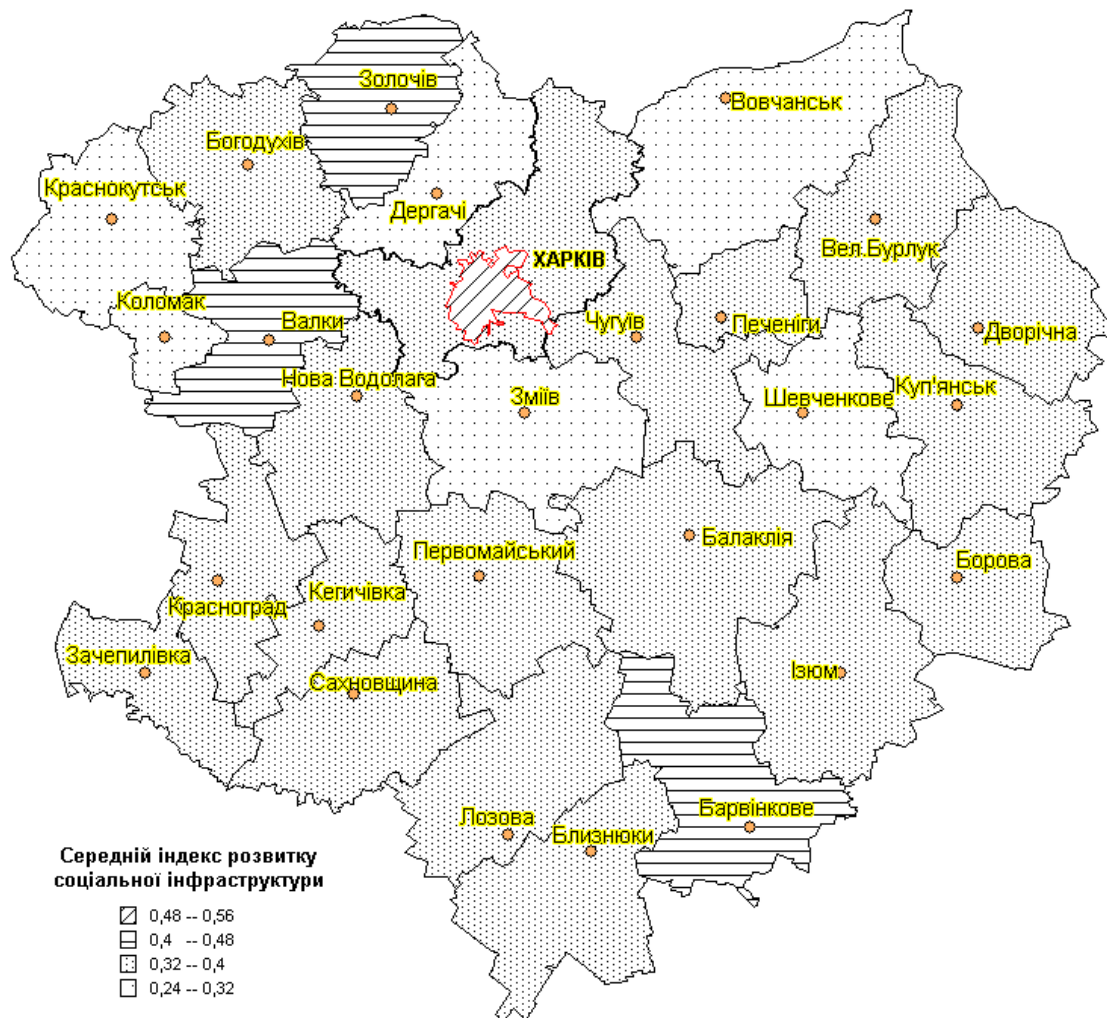
Рис. 1. Пелюсткова діаграма розподілу індексів за секторами соціальної інфраструктури по Харківській області за 2012 р. (за даними [10,11,12,14]).

2 місце займає Барвінківський район. За секторами рейтинги розмістилися наступним чином: за рівнем розвитку автомобільного пасажирського транспорту 14 місце (район характеризується відносно середнім рівнем соціально-економічного розвитку), освіти – 6 місце (за рахунок високих показників народжуваності (11,7‰), охорони здоров'я – 2 місце (окрім центральної районної лікарні в районі розміщена психіатрична лікарня і за рахунок невеликої чисельності населення району (23387 осіб) [14] район виходить вперед), соціального захисту – 16 місце, сфери культури – 14 місце, роздрібно торгівлі – 3 місце (за рахунок великої кількості об'єктів роздрібно торгівлі – 41 одиниця), житлово-комунального господарства – 14 місце, ресторанного господарства – 8 місце.

3 місце характеризується для Валківського району. За рівнем розвитку автомобільного пасажирського транспорту район посідає 7 місце (через район проходить автомобільна дорога міжнародного значення М-18, значна чисельність приміських автобусних маршрутів), освіти – 7 місце, охорони здоров'я – 14 місце, соціального забезпечення – 2 місце (завдяки низьким показникам кількості інвалідів та незайнятих осіб на душу населення), культури – 8 місце, торгівлі – 13 місце (за рахунок відносно середнього рівня соціально-економічного розвитку, житлово-комунального господарства – 15 місце, ресторанного господарства – 11 місце.

Середній рівень розвитку соціальної інфраструктури мають Зачепилівський район, що має 14 місце та Нововодолазький район (15 місце). За рівнем розвитку автомобільного пасажирського транспорту Зачепилівський район посідає 10 місце, освіти – 25, охорони здоров'я – 13, соціального забезпечення – 9, культури – 15, торгівлі – 18, житлово-комунального господарства – 26, що говорить сільський характер району. За рівнем розвитку ресторанного господарства район займає 4 місце, оскільки через район проходить траса М-2, де концентруються ці заклади, також невелика чисельність населення

(15767 осіб) [14]. Нововодолазький район має наступні рейтинги: за транспортом – 16 місце, освітою – 10, охороною здоров'я – 11, культурою – 16 місце, торгівлею – 19, житлово-комунальним господарством – 16, ресторанним господарством – 17 місце. За рівнем розвитку соціального забезпечення має рейтинг 4 за рахунок великої чисельності пенсіонерів, відносно низького рівня чисельності інвалідів та незайнятих.

Рис. 2. Рівень розвитку соціальної інфраструктури Харківської області за 2012 р. [10,11,12,14]

Розглянемо секторальні відмінності районів, які отримали найменші рейтинги. Так, 28 місце займає Дергачівський район. За рівнем розвитку пасажирського автомобільного транспорту район посідає 18 місце, освіти – 19 місце, охорони здоров'я – 28 місце, культури – 26 місце, соціального забезпечення – 23 місце, роздрібною торгівлі – 21 місце, житлово-комунального господарства – 18 місце, ресторанного господарства – 25 місце. Район характеризується значним економічним розвитком району, але більшість його мешканців мають змогу отримувати послуги у Харкові. За показниками розвитку соціального захисту населення район посідає 6 місце, чому сприяють низькі показники чисельності незайнятого населення та середні значення чисельності пенсіонерів та інвалідів.

27 місце серед районів Харківської області займає Краснокутський район. За розвитку пасажирського автомобільного транспорту район посідає 18 місце освіти – 22 місце, охорони здоров'я – 24 місце, соціального забезпечення – 20 місце, роздрібною торгівлі – 26 місце, ресторанного господарства – 26 місце. Таке низьке позиціонування району в області можна пояснити низьким рівнем соціально-економічного розвитку внаслідок його віддаленості та незадовільної транспортної доступності до обласного центру. Проте за розвитком культури район має 10 місце, що пояснюється його низьким рівнем урбанізації (31,4%) [14], житлово-комунального господарства – 13 місце (за рахунок незначної чисельності населення).

Вовчанський район посідає 26 місце, чому сприяє: 25 місце за рівнем розвитку пасажирського автомобільного транспорту, 23 – за освітою, 27 – охороною здоров'я, 21 – ресторанного господарства. Такі результати можна пояснити відносно низьким рівнем соціально-економічного розвитку району. Але деякі сектори позиціюють середнє положення району. Це стосується соціального захисту населення

(14 місце), культури (17 місце), торгівлі (16 місце). За житлово-комунальним господарством район посідає 3 місце. Рівень урбанізації району складає 59,4% [14], в районі є місто Волчанськ, селища міського типу Білий Колодезь, Вільча, Старий Салтів, де є багатоповерхові будівлі.

Висновки

Таким чином, можна зробити висновки, що соціальна інфраструктура Харківської області дуже строката, рейтинги характеризуються різноманітністю по секторам. Наприклад, за рівнем розвитку освіти Великобурлуцький район посідає 3 місце, а за рівнем транспорту, соціального захисту населення, жилого-комунального господарства – 20-ті місця. Проте м. Харків, Борівський, Краснокутський, Нововодолазький, Шевченківський райони мають більш менш стабільні рейтинги за секторами. Найвищі рейтинги посідають м. Харків, Барвінківський, Валківський райони, середні – Зачепилівський, Нововодолазький, найнижчі – Вовчанський, Краснокутський, Дергачівський район. В багатьох випадках це пояснюється високим, середнім або низьким рівнями соціально-економічного розвитку тих чи інших районів області. Подібні суспільно-географічні дослідження мають велике значення, оскільки вони дозволяють визначити пріоритети розвитку соціальної інфраструктури Харківської області в цілому, так і її складових та розробити заходи щодо оптимізації територіальної організації соціальної інфраструктури регіону.

Література

1. Барановский Николай Александрович Территориальная организация передвижных форм обслуживания сельского населения Черниговской области: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец.: 11.00.02 «Экономическая и социальная география» / Н.А. Барановский. – К., 1992. – с. 22
2. Голиков А.П. Харьковская область. Региональное развитие : состояние и перспективы: монография / А.П. Голиков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба. – Х.: Издательство ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012. – 223 с.
3. Жовнір С.М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / С.М. Жовнір. – К., 2008. – 21 с.
4. Запотоцька І.В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / І.В. Запотоцька. – К., 2007. – 21 с.
5. Зеленюк Ю.М. Территориальная организация социальной инфраструктуры в Иркутско-Черемховском экономическом районе: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / Ю.М. Зеленюк. – Иркутск, 2006. – с. 22
6. Калашникова Л.Г. Исследование социальной инфраструктуры села с применением математико-картографического моделирования: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец.: 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / Л.Г. Калашникова. – Саранск, 2006. – с. 22
7. Корнус О.Г. Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / О.Г. Корнус. – Х., 2009. – 22 с.
8. Лукьянова Н.Г. Пространственная дифференциация социальной инфраструктуры крупного города: на примере Смоленска: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / Н.Г. Лукьянова. – Смоленск, 2011. – с. 22
9. Сульженко В.В. Территориальная организация социальной инфраструктуры Читинской области в условиях перехода к рыночным отношениям: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец.: 11.00.02 «Экономическая и социальная география» / В.В. Сульженко. – Санкт-Петербург, 1994. – с. 18
10. Статистичний щорічник «Житловий фонд Харківської області у 2012 році» / [під ред. О.Л. Бондаренко]. – Х.: Б.в., 2013. – 160 с.
11. Статистичний щорічник «Роздрібна торгівля Харківської області у 2012 році» / [під ред. О.В.Фінаншиної]. – Х.: Б.в., 2013. – 100 с.
12. Статистичний щорічник «Транспортний комплекс Харківської області у 2012 році» / [під ред. О.Л. Бондаренко]. – Х.: Б.в., 2013. – 98 с.
13. Трошев Д.В. Территориальный анализ и диагностика сферы обслуживания сельского населения Пермской области: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / Д.В. Трошев. – Пермь, 2004. – с. 22
14. Харківська область у 2012 році: статистичний щорічник / [під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Б.в., 2007. - 561 с. : табл., диагр. -
15. Цуциева З.Б. География социальной инфраструктуры Северной Осетии: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / З.Б. Цуциева. – Краснодар, 2012. – с. 22
16. Чернышев К.А. Социально-культурный сервис как фактор повышения качества жизни населения : на примере Кировской области: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / К.А. Чернышев. – Санкт-Петербург, 2006. – с. 22

Аннотация. П. А. Кобылин **Секторальные и территориальные различия в развитии социальной инфраструктуры Харьковской области.** Статья посвящена анализу секторальных и территориальных различий в развитии социальной инфраструктуры Харьковской области. Охарактеризовано понятие «социальная инфраструктура» и определены основные сектора социальной инфраструктуры. По 32 показателям и 8 секторам рассчитаны средние индексы развития каждого сектора, социальной инфраструктуры в целом и определены районы, имеющие относительно устойчивые рейтинги по различным секторам, наибольшие, средние и низкие рейтинги развития социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, линейное шкалирование, рейтинг, пассажирский транспорт, образование, культура, здравоохранение, социальное обеспечение, жилищно-коммунальное хозяйство, общественное питание, торговля.

Abstract. P. O. Kobulin **Sectoral and territorial disparities in the social infrastructure development of Kharkiv region.** The article deals with the analysis of sectoral and territorial differences in the social infrastructure development of Kharkiv region. The term “social infrastructure” has been characterized, and the main sectors of the social infrastructure have been defined. On 32 indicators and 8 sectors the average indexes of the each sector development, social infrastructure on the whole were calculated, and districts have been identified which have relatively stable rates on different sectors, the largest, average and the smallest rates of the social infrastructure development.

Keywords: social infrastructure, linear scaling, rating, passenger transport, education, culture, health, social welfare, housing and communal services, catering, trade.

Поступила в редакцию 31.01.2014 г.